



<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Språken, tiden, rummet: Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013*.

Citation for the original published chapter:

Andersson, D. (2013)

Natur, namn och narrativ: Samiska minneslandskap genom ortnamn och ortnamnsnarrativer i O. P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina*.

In: Daniel Andersson & Susanne Haugen (ed.), *Språken, tiden, rummet: Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013* (pp. 31-44). Umeå: Umeå universitet

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-79711>

DANIEL ANDERSSON

# Natur, namn och narrativ

Samiska minneslandskap genom ortnamn och  
ortnamnsnarrativer i O. P. Petterssons *Gamla byar  
i Vilhelmina*

Norra Sverige har en lång historia av möten mellan svenskt och samiskt, något som inte minst avspeglar sig i ortnamnen.<sup>1</sup> Studerar man en karta över området möter man många samiska namnformer och namnelement, och många till synes svenska namn visar sig vid närmare granskning vara översatta eller omskapade samiska namn. Ortnamnen är viktiga för hur en plats tolkas och förstås – inte minst ger de en antydning om historiska förhållanden. Namnens stora betydelse för oss människor illustreras exempelvis av de mångfasetterade konflikter som följt på regeringens strävan att öka skyltningen med samiska ortnamn (se Prop. 2008/09:158, s. 120).<sup>2</sup>

I denna artikel utforskas ortnamnens platsskapande potential med utgångspunkt i O. P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* (1982) [1941–60], en omfattande krönika som beskriver hur 116 byar i nuvarande Vilhelmina kommun blev till – en skildring av ett kolonisationsförlopp som i hög grad ges ur ett folkligt perspektiv. Det är min förhoppning att en diskussion av detta äldre material ska tillföra relevant kunskap för förståelsen

---

<sup>1</sup> Tack till Olavi Korhonen och Susanne Haugen som gett värdefulla kommentarer till artikeln.

<sup>2</sup> Det finns många exempel på vandaliserade och stulna skyltar med samiska namn, exempelvis skylten med namnet *Gäjka* (Dikanäs). Andra konflikter rör vilken namnform som ska användas, exempelvis valet mellan sydsamiska *Liksjoe* och umesamiska *Likssjuo* för *Lycksele* eller de olika förslagen *Döörte* och *Kraapohke* för *Dorotea*.

av det platsskapande genom ortnamn som sker i dag. Jag kommer bland annat att visa hur Petterssons bruk av samiska ortnamn och ortnamnsnarrativer bidrar till skapandet av platser präglade av samisk historia och närvaro – ett slags samiska minneslandskap.<sup>3</sup>

## O. P. Pettersson och *Gamla byar i Vilhelmina*

Folkskolläraren Olov Petter Pettersson (1869–1944) var en flitig upptecknare av språkligt och folkloristiskt material från sin hembygd i Vilhelmina. Han själv kallar materialet i *Gamla byar i Vilhelmina* (GB) "en samling stoff" (GB1:VII) och vid sidan av sakupplysningar som hämtats från byapapper och arkiv återfinns mängder med berättelser, många av sägenkaraktär, som Pettersson fått berättade för sig av sina informanter. Med Petterssons egna ord utgörs materialet delvis av "äldre personers muntliga meddelanden, grundade på vad de under barndoms- och ungdomstiden hörde berättas av föräldrar och förfäder" (GB1:VIII). Han vägledades tidigt av Norrlandsforskaren Johan Nordlander (Edlund 1979:10) och kom senare att samarbeta med dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala. En första version av *Gamla byar i Vilhelmina* sammanställdes i två handskrivna foliovolymerna av Pettersson 1926–28, ett arbete som föregicks av ett par års materialinsamlingsresor inom nuvarande Vilhelmina kommun (Geijer 1941:296). Materialet omarbetades sedan av Pettersson 1937–38 i syfte att få fram ett tryckmanuskript – vid detta tillfälle inarbetades i manuskriptet även material från andra verk av Pettersson (ibid.:297).<sup>4</sup> Materialet publicerades i tre volymer 1941, 1944 och 1946 (GB1–3). Ett redan från början av utgivningen planerat registerband publicerades 1960 (GB4), och detta innefattar ord-, ortnamns-, sak- och personregister.

Det som beskrivs i GB är ett kolonisationsförlopp som regleras av lappmarksreglementet 1749.<sup>5</sup> I och med dessa bestämmelser intensifierades en inflyttning till och nyodling av Norrlands inland. Nybyggarna, som huvudsakligen var svenskar, men även samer (Lundmark 2010; Kvist 1994), uppmuntrades av förmånliga skattevillkor samt frihet från knektutskrivning, och många torde ha lockats av möjligheten till ett eget gårdsställe och egen försörjning genom odling och djurhållning. Sedan långt tidigare var stora delar av markerna indelade i lappskatteland som var landområden där samefamiljer/mindre släktgrupper hade ensamrätt till naturresurserna, och det hände att samer utsynade nybyggen i syfte att skydda

<sup>3</sup> Fokus i denna artikel ligger alltså på hur Pettersson använder ortnamnen i sin framställning och inte på trovärdigheten i de etymologiska tolkningar som Pettersson anför.

<sup>4</sup> Exempelvis hans omfattande *Ordbok över Vilhelminamålet* som vid den tidpunkt detta skrivs fortfarande är utgivet.

<sup>5</sup> Tidigare bestämmelser kring kolonisationen av lappmarken angavs i lappmarksplakaten från 1673 och 1679.

sina egna intressen och förhindra andra nybyggare från att flytta in (Lundmark 2010:36, 83).

## Platsskapande genom namn och narrativer

Ett centralt begrepp här är *plats*, som förstås som mer än ett geografiskt definierat område. Geografen Yi-Fu Tuan uttrycker det så att "[s]pace is transformed into place as it acquires definition and meaning" (1977:136), och detta meningsskapande pågår i sociala och kulturella sammanhang. Tuan betonar vidare språkets roll – särskilt namnen – i skapandet av en plats och även den makt namngivning inrymmer:

Naming is power – the creative power to call something into being, to render the invisible visible, to impart a certain character to things. (Tuan 1991:688.)

En viktig del av skapandet av plats är alltså namngivning och en annan är berättande. Ett exempel är bruket av narrativer som utspelar sig på vissa platser – narrativerna blir på sätt och vis integrerade delar av platserna (Nuttall 1992:54). Narrativer som exempelvis sägner fyller dessutom ofta en emotiv funktion och stärker människors band till platser (Tuan 1991:686). Denna koppling till plats utgör fokus för diskussionen av begreppet *sense of place* (*känsla för plats*), ett begrepp som antropologen Keith Basso (1996) knyter till kollektiv identitet:

Fueled by sentiments of inclusion, belonging, and connectedness to the past, sense of place roots individuals in the social and cultural soils from which they have sprung together, holding them there in the grip of a shared identity, a localized version of selfhood. (Basso 1996:85.)

Att ha denna känsla för en plats – något som alltså exempelvis skapas med hjälp av narrativer – kan sägas innebära att finnas i ett sammanhang, ett sammanhang som man dessutom delar med andra.

Många platsbundna narrativer är knutna till just ortnamn. De innehåller händelser och praktiker som förklarar varför en plats har ett visst namn; i Vikstrands (2008:464) terminologi utgör platsberättelsen ett *meningsinnehåll* som ger upphov till ett ortnamn. Ortnamnen kan dock i sig utgöra drivkraft för tillkomsten av narrativer genom att namn vars form inte längre framstår som begriplig omtolkas – denna omtolkning, som ibland också påverkar namnets form, ledsagas ofta just av narrativer (ibid.). *Plats* förstås alltså här som något som skapas i sociala och kulturella sammanhang.

Platsskapande genom namngivning och narrativer pågår oavbrutet i de flesta kontexter och sammanhang. Kopplingarna till makt och såväl

individuell som kollektiv identitet gör platsskapande till ett särskilt intressant fenomen att studera i sammanhang där olika kulturer möts och där makt utgör ett viktigt inslag – exempelvis kolonisation. I dessa sammanhang utgår platsskapandet ofta från naturen. Koloniala representationer av naturen osynliggör ofta ursprungsbefolkningen, och naturen beskrivs som vildmark eller som "örörd natur". Att tidigare närvaro saknas på detta sätt i beskrivningarna underlättar koloniala projekt, genom att ursprungsbefolkningars agens trängs undan (Plumwood 2006:120). Begrepp som *kulturlandskap* (*cultural landscape*) där naturen ses som något kulturellt, har vunnit i popularitet eftersom det kan användas för att synliggöra tidigare närvaro i naturen (ibid.).<sup>6</sup>

Den i sammanhanget kraftiga inflyttning av svenska nybyggare som sker till ett område traditionellt bebott och nyttjats av samer under den här aktuella tiden, dvs. andra delen av 1700-talet och första delen av 1800-talet, skapar vad Mary Louise Pratt kallar för en *kontaktzon* (*contact zone*) (Pratt 2008), ett socialt utrymme – men också ett fysiskt – där svenskt och samiskt möts, formuleras och förhandlas. Pratt har studerat representationer av andra kontaktzoner – främst reseskildringar. Hon menar att Linnés systematisering av naturen under andra delen av 1700-talet inleder ett europeiskt kunskapsprojekt som resulterar i det hon kallar ett "planetary consciousness" (2008:24ff.). Detta "planetariska medvetande" sträcker sig över hela jordens yta och positionerar växter och djur i en och samma ordning (Pratt 2008:37). Bland annat studerar hon Linnés lärjunge Anders Sparrmans (1783) och William Patersons (1789) reseskildringar av södra Afrika. Landskapet skildras av dessa som obebott och utan historia. Beskrivningen av ursprungsbefolkningen karakteriserar Pratt på följande sätt:

Apart from their ghostly presense as members of "the party", the Khoikhoi inhabit a separate textual homeland in these books, where they are produced as objects of formal ethnographic description. (Pratt 2008:51.)

Detta resulterar dessutom i att deras röster så gott som aldrig hörs; när exempelvis växten cannabis beskrivs av Sparrman lyfts det fram den roll växten spelar för kolonistörerna, medan inhemska sedvänjor utesluts (Pratt 2008:51). Enligt geograferna Johnson & Murton (2007:122f.) utgår även de första beskrivningarna av Australasien i slutet på 1700-talet från detta dominerande europeiska synsätt och också där åsidosätts ursprungsbefolkningens föreställningar om naturen.

---

<sup>6</sup> Plumwood är kritisk mot detta och liknande begrepp och menar att naturens egen agens fortfarande osynliggörs. Eftersom naturen förstås som utan agens, och ursprungsbefolkningar förstås som en del av naturen, så blir resultatet att de båda saknar agens.

Jag hävdar att konstruktion av platsen och naturen i GB genom bruket av samiska ortnamn och ortnamnsnarrativer inkluderar en samisk närvaro, historia och agens. Petterssons skildring följer därför i detta avseende inte i denna naturvetenskapligt präglade koloniala tradition.

## Ortnamnens centrala plats i *Gamla byar i Vilhelmina*

Att Pettersson har ett särskilt intresse för ortnamn, det framgår närmast omedelbart vid läsningen av hans text. Han skriver själv i inledningen till första delen om namnen och om sina motiv till att inkludera dem i GB:

En synnerligen viktig uppgift har ock varit att i denna samling få om möjligt alla gamla namn på lokaler och lägenheter bevarade undan glömskan, så att dessa gamla namn må finnas tillgängliga på ett ställe och i ett sammanhang. (GB1:VII–VIII.)

Att "bevara undan glömskan" är en viktig drivkraft för hela Petterssons arbete och präglade även verksamheten vid de svenska dialekt- och folkminnesarkiven under denna tid (se Lilja 1996:24f.). Denna strävan hos Pettersson tillsammans med hans många och välinformerade sagespersoner – bland annat ett ålderdomligt skikt av samiska informanter (Dahlstedt 1982:236) – resulterar i en skildring av de gamla byarna i Vilhelmina där synnerligen många ortnamn inkluderats. Namnrikedomen i GB illustreras inte minst av det närmare 80 sidor långa ortnamnsregistret i registerbandet (GB4:67–146).

I nys nämnda inledning skriver Pettersson vidare om naturnamnen att dessa antingen är rena samiska namn, eller "mer eller mindre ordagranna översättningar" av sådana, medan namnen på "slätteslägenheter, rödningsland och myrar" oftast är givna av nybyggarna (GB1:VII–VIII). De samiska namnen åtföljs i GB ofta av etymologiska tolkningar, och Pettersson är noga med att påpeka i inledningen att det rör sig om "lapparnas uppfattning om namnens betydelse"<sup>7</sup> och att tolkningarna därför inte alla gånger skulle tåla sakkunnig granskning (ibid.).<sup>8</sup>

Långt ifrån alla namn i GB ges dock en etymologisk förklaring. Många namn finns bara där som just namn på sjöar, uddar, fjäll etc. och endast språkformen signalerar om namnet har ett samiskt ursprung. Att samiska namn, även utan etymologiska förklaringar, kan fungera som me-

---

<sup>7</sup> Ordet *lapp* var när Pettersson skrev sitt verk och fram till och med 1970-talet den gängse benämningen inom forskningen för 'same' (se Hultenkratz 2000:77).

<sup>8</sup> De etymologier som diskuteras i denna artikel utgör ofta folkliga uppfattningar om namnens tillkomst och betydelse som gäller i en viss tid och i ett visst sammanhang. Som Pettersson alltså själv påpekar stämmer en sådan folklig uppfattning inte alltid överens med en vetenskaplig redogörelse av ett namns historia.

ningsskapande element i Petterssons skildringar blir som allra tydligast i skildringen av Ransarområdet (GB2:216–235). Här följer ett utdrag:

Söderom denna topp ligg småfällen Orrotnjuonje och Garansjuonje. Norrut ifrån Orrottjärro ligger Sarpetjäkko. Skalet mellan dessa sistnämnda toppar heter Vatsgore. Österom Sarpetjäkko ligger Garanstjäkko och söder därom Vallintjäkko. Västerom Sarpetjäkko ligger Nieritjäkko och längst norr på fjället mot Vapstälven höjer sig Atjanbuona. Vidare ligger i nordslutningen mot nämnda älv Atjantjäkko och Järpotjäkko. Norrom Gaisarjaure ligger Unna Gaisartjäkko. (GB2:223.)

Detta avsnitt i GB utgör ingen nybyggesskildring i egentlig mening, utan, med Petterssons egna ord: ”här skall sammanställas en del uppgifter om ett vidsträckt område, som av lapparna kallas och sedan gammalt kallats Ransarområdet eller Ransartrakten” (GB2:223). I exemplet illustreras hur Pettersson lägger ut ett nät av samiska ortnamn över naturlandskapet, som därmed förses med en tydlig samisk närvaro och historia.

## Samiska ortnamn förklaras

En stor grupp namn i GB är sådana som utgör just mer eller mindre ordagranna översättningar av samiska namn och där det samiska ursprunget utgör nyckeln till namnets förklaring. Ett sådant exempel återfinns i beskrivningen av byn Grundfors som inleds med att Jonatan Björklund anländer till Giksjön för att där anlägga ett nybygge. Fogat till namnet *Giksjön* återfinns en fotnot i vilken följande etymologi ges:

Giksjöns lapska namnform *Gäikajavrie* eller *Gäika* betyder sjön, som glittrar av små strömvågor på sjöytan. I smala sjöar, där strömmen är stark, uppstå små strömvågor och då sjöytan i övrigt är lugn och solen lyser klart, syns på dessa små strömvågor ett starkt glitter. Glittrandet beteckna lapparna med verbet *giket* (inf.), *gäika* (3 pers. sg pres.). (GB2:195.)

Namnets meningsinnehåll utgörs alltså av sjöns glittrande strömvågor, ett fenomen som beskrivs genom det sydsamiska verbet *gäika*. Det speciella med sjön i fråga, det som skiljer ut den från andra sjöar, når oss via samiskt språk. Exemplet illustrerar även på vilket sätt ortnamsetymologier oftast presenteras i GB, nämligen i väl utbyggda fotnoter.<sup>9</sup> Pettersson signalerar i dessa förklaringar även hur han ser på kopplingen mellan det svenska namnet – den mer eller mindre ordagranna översättningen – och det samiska namnet. I ovanstående fall anger Pettersson exempelvis kort

<sup>9</sup> Redaktörerna har dock valt att lägga vissa av Petterssons längre förklaringar som ”exkurser” i slutet på kapitlen (Geijer 1982 [1941]:294f.; Dahlstedt 1982 [1942]:VII–VIII; 1982 [1946]:311).

att "Giksjöns lapska namnform" är *Gäikajavrie* eller *Gäika*. Denna relation varierar och bland annat heter det att ett namn "synes sammanhänga" med ett samiskt ord (GBV1:185 *Datiksjöarna*), att ett namn "kommer av" ett visst samiskt ord (GB2:157, *Gämon*) eller att ett namn "heter" eller "uttalas" på ett visst sätt "på lapska" (GB2:118 *Norra Borgafjäll*, ibid. *Jämebäcken*). I många fall anger Pettersson inget sådant förhållande alls utan det samiska ordet med förklaring följer direkt i fotnoten utan sådan introduktion (t.ex. GB3:203 *Baktoberget*). Graden av etymologiernas trovärdighet låter Pettersson ofta skina igenom i texten. I exemplet med Giksjön anger Pettersson att det samiska ordet "betyder sjön som glittrar av små strömvågor på ytan" (GB2:195), medan han i andra exempel avsevärt tar avstånd från tolkningarnas rimlighet (se exempel nedan).

När det gäller namn på exempelvis sjöar, som ovan, är det naturligt att själva namngivningsprocessen betraktas som liggande långt tillbaka i tiden. Givet de historiska förhållandena i dessa trakter är det därför sannolikt att namnet har samisk bakgrund. En betydligt nyare form av namngivning möter dock läsaren av GB i de återkommande synehandlingarna, där synemän efter inlämnad ansökan besöker och beskriver förutsättningar för ett nybygge och slutligen ger sitt godkännande därtill. Där anges nämligen det namn under vilket nybygget ska komma att inrättas. Ett exempel är nybygget Rönnäs där det ser ut på följande sätt:

Genom utslag av den 10 mars 1787 beviljade K. B. [Konungens befallningshavare] åt Per Olofsson fri- och rättighet att av de utsynade lägenheterna inrätta och upparbeta ett nytt krononybygge med namnet *R ö n n ä s*. (GB1:81.)

I just detta fall har Pettersson dessutom fogat en fotnot till namnet, i vilken en etymologisk förklaring återfinns:

Byns namn, som på lapska lyder *Röpsnjuäna*, av röps(es) 'röd' och njuäna 'näsa', betyder det röda näset och har intet sammanhang med trädnamnet rönn (la. rauna). Namnet är föranlett av de rödbruna hällar, som finnas vid sjöstranden. (GB1:81.)

Förutom att ge en inblick i en konkret namngivningsprocess illustreras här även hur de nyare bebyggelsenamnen kan visa sig ha samisk bakgrund – just genom att de inspireras av äldre samiska naturnamn. I den förklarande noten avfärdar Pettersson en tolkning som för svenskspråkiga talare kan förefalla sannolik, dvs. att namnet skulle ha med trädslaget rönn att göra. Denna form av möjliga feltolkningar tycks motivera Pettersson att ge den enligt honom mer korrekta etymologin – namnets ambiguitet tycks utgöra en drivkraft till att förklara namnet. Så är säkerligen också fallet med namn som *Laxfjället* som avser ett fjäll i Tärna socken och som enligt



Pettersson ska förklaras av det samiska *Laksvartuo* med betydelsen 'gemensamhetsfjället, fjället som alla äro i lag om' (GB3:140).

Exemplet *Laxfjället* illustrerar vidare att meningsinnehållet i de namn som på ett eller annat sätt har samisk bakgrund kan bestå av samiska praktiker eller sedvänjor. Detta visar sig vara mycket vanligt i GB och särskilt vanligt är det att olika praktiker knutna till renskötseln åsyftas. Så är exempelvis fallet med *Såttan*, ett namn på ett fjäll som enligt Pettersson går tillbaka på "*Suähta* av *soätet* 'störta nedöver' (sagt om renar)" (GB2:129). Här ska samerna enligt Pettersson ha haft svårt att hindra renarna från att falla utöver fjällsidorna, vilket medfört stort extra arbete. Ytterligare ett exempel är namnet *Rekansjön*. Samerna ska under sommarens vandringar ha tvingats hantera en välfylld bäck som de inte kunde vada över, varpå de fick springa runt sjön i stället: "därav", skriver Pettersson, "fick sjön det lapska namnet *Reikanjavrie* av la. *reiket* 'springa omkring en sjö eller annat hinder'" (GB2:182).

I det samiska namnmaterialet skymtar vid vissa tillfällen en äldre samisk namntradition fram. Så är fallet med Nedre Gailansjön, en sjö som de äldre samerna, enligt Pettersson, ska ha kallat *Saivuojavrie*, och som ska ha utgjort en s.k. olovlighetssjö (GB2:239). Ibland är det bara fragment av detta äldre namnskikt som är tillgängligt som exempelvis i fallet med byn Siksjönäs. Enligt Pettersson kallas den av samerna "Tjotj eller Tjotjnuäna", 'sikudden', men den ska också ha haft ett annat namn, "nämligen *Vethser* av la. *vethses* 'sanning', alltså Sanningens plats" (GB1:53). Pettersson avslutar med att konstatera: "Om anledningen till detta namn vet nutidens lappar intet" (ibid.) och med detta antyds också denna äldre samiska namntradition.

Dessa äldre namn är ofta knutna till de ortnamnsnarrativer som kommer att diskuteras i nästa avsnitt. I förklaringarna av både *Saivuojavrie* och *Vethser* antyds bakomliggande narrativer även om dessa inte gått att nå för Pettersson. I nästa exempel blir dock denna koppling till en narrativ tydligare. Det rör sig om Petterssons förklaring av namnet *Gåppogielesne*, som förekommer i syneprotokollet till nybygget Nyliden:

De yngre lapparna kalla skogshöjden med liden *Gåppogieles* (= Tjäderhöneliden, av gåhpele tjäderhöna). *Gåppogielesne* betyder: i skogshöjden *Gåppogieles*. Men gamla lappar säga att den ifrågavarande höjden eller liden heter *Gåbdasgieles*. (GB1:20.)

Pettersson förklarar vidare att bland de betydelser som substantivet *gåbdas* har återfinns ett "farligt skadedjur som skall hava funnits i Lappmarken i uråldrig tid". Enligt vad Pettersson kallar en *sägen* ska detta djur ha attackerat och dödat samer och att det sista exemplaret av djuret dödades "inom den barrskogsbeväxta höjd eller lid, som sedan dess har kallats *Gåbdasgieles*". Narrativen nämns, men saknar detaljer och skildring av ett

mer specifikt händelseförlopp, vilket i sig antyder att den är mycket gammal och närapå bortglömd.

## Plats- och meningsskapande genom ortnamnsnarrativer

Som nämndes inledningsvis kan ortnamn som språkbrukaren inte kopplar till ett meningsinnehåll ge upphov till berättelser – de skapar enkelt uttryckt ett behov av förklaring. Som visats här har många av ortnamnen i GB samisk språkdräkt och många är svenska översättningar eller försvenskningar av samiska namn. Många av namnen har dessutom givits långt före kolonisationstiden och hänvisar till praktiker och händelser som inte längre är aktuella. Dessa förutsättningar ger att många av ortnamnen saknar koppling till ett meningsinnehåll och kanske är det delvis därför GB innehåller så många ortnamnsnarrativer?

Ett exempel är *Hornforsen* där enligt narrativen ett samiskt brudpar drunknade på väg till kyrkan i Åsele efter att deras båt kolliderat med en simmande rens hornkrona (GB3:24). Ett annat exempel är berättelsen om samens som stötte på en av hunger försvagad björn och knöt en renskälla runt dess hals. Under hela sommaren kunde man sedan höra ljudet från skällan och fjället fick därför heta *Biellovare*, dvs. Skällfjället (GB2:188). En av de mest gripande narrativen i GB döljer sig dock bakom det till synes odramatiska namnet *Karinsholmen*, en holme i Skansnässjön (GB2:263f.):

Långt före den tid, då nybyggare började bosätta sig i fjälltrakten, bodde vid Skansnässjön en fiskarellap och hans hustru, som hette Karin. Detta par hade ett enda barn och detta var ännu lillbarn. En sommardag gävo sig lappen och hans hustru ut på sjön för att taga upp näten. Hustrun hade sitt lillbarn med i båten, väl inlindat i klubben, d. ä. den barnvaggan, som lapphustrun bar sitt barn i på ryggen. Lapparna kalla denna vaggan gierkeme. Det blåste denna dag och på sjön gick vågor.

Händelseförloppet situeras här till en blåsig sommardag i en obestämd tid "långt före" nybyggartiden och platsen ges därmed ett historiskt djup. Paret beger sig till den aktuella holmen för att hänga näten och lämnar barnet sovande i båten och katastrofen är ett faktum: båten sliter sig och när mannen som simmat efter ska ta sig upp i den välter den. Medan mannen drunkar i djupet flyter barnkrubban iväg som en liten båt, bort från holmen.

Modern stod krav på holmen, gripen av förskräckelse, handfallen och hjälplös, och i hela trakten kring sjön fanns ej en människa, som kunde höra hennes rop på hjälp. Efter en stund kunde hon höra att barnet hade vaknat

och började gråta, där det låg i den flytande vaggan, men intet kunde modern uträtta för barnets räddning, och snart hade klubben flutit så långt bort så att lappkvinnan ej längre kunde höra barnets gråt.

I 14 dagars tid blir Karin kvar på holmen, och genom att äta rå fisk med gräs överlever hon. Hon täljer bort barken från kvistar och låter dem flyta iväg över sjön i hopp om att någon ska hitta dem och förstå att något är fel. Kvistarna väcker nyfikenheten hos en förbipasserande same som också hör ett rop från holmen. När han springer efter sjöstranden hittar han det döda barnet och den kullvälta båten.

Båten var ej skadad, och lappmannen kunde vända den rätt och ro till holmen och sedan föra lapphustrun till sin kåta, men från sjön var vägen lång till lappens kåta, och lappkvinnan var så utarmad av sorg och svält, att lappmannen blott med yttersta nöd förmådde hjälpa kvinnan fram till sin kåta. Sedan denna händelse inträffade har man kallat holmen i Skansnässjön Karins holme efter lappkvinnans namn.

I dessa och andra exempel där Pettersson förklarar ortnamn, ofta just samiska eller med samisk bakgrund, blir det särskilt tydligt att Petterssons berättelse om de gamla byarna i Vilhelmina i hög utsträckning skapar plats. Genom det traditionsmaterial Pettersson förmedlar uppfylls fjäll, sjöar, holmar etc. med historia och betydelse; den samiska närvaron i markerna blir särskilt påtaglig genom de ofta dramatiska, gripande eller humoristiska berättelserna.

## Svensk-samiska möten

Vissa namn i GB är direkt knutna till svensk-samiska möten som kolonisationen gav upphov till. Ett exempel är *Skansholmen* som ursprungligen sägs vara givet efter hunden Skäns,<sup>10</sup> som på holmen slogs ihjäl av sin husbonde eftersom den jagade hans renar (GB1:69). Nybyggarna, berättar Pettersson, hörde samerna använda detta namn och tolkade det som det innehöll ordet *skans*, dvs. ett slags försvarsanläggning eller skydd.<sup>11</sup> Ytterligare ett sådant missförstånd sägas ligga bakom namnet *Malgomaj*. Innehavaren av lapps kattelandet på Östra Malgomajlandet färdades med sina renar mellan sina två visten, varpå marken längs sjön blev hårt rentrampad. Enligt Pettersson kallar samerna en sådan hårt rentrampad väg för *mälkie* och en sträcka som man måste gå eller färdas förbi i båt för *maje*:

<sup>10</sup> Uttalas med hårt *k*.

<sup>11</sup> Att Pettersson anser denna förklaring som otrolig uttrycks av följande kommentar: "Huru pass tillförlitlig denna sägen är, får man lämna därhän" (GB1:69).

När personer av svensk härkomst kommo till lapparna vid den stora sjön och höra dessa tala om att ro mälkomaje, så uppfattade de detta såsom namnet på hela den stora sjön och började själva kalla sjön Malgomaja eller förkortat Malgomaj. (GB1:6.)

Det samiska, här förstått i vid mening, positioneras genom namnen och berättelserna ofta i GB som äldre och mer ursprungligt än det svenska, något som skänker stor autenticitet till den samiska kunskapen. En sådan autenticitet skapas också när Pettersson förklarar många namn med dess samiska ursprung och vid flera tillfällen påpekar (svenska) feltolkningar av olika slag.

I några fall i GB är det dessutom så att det återfinns en samisk och en svensk förklaring av ortnamnet och Pettersson tar tydlig ställning för den samiska tolkningen. Nedanstående exempel illustrerar detta och ger dessutom en god inblick i Petterssons syn på det material han samlat in till GB. Följande ortnamnsnarrativ presenteras i brödtexten i avsnittet om byn Saxnäs:

I sydost från Saxnäs ligger det ganska vidsträckta fjället Vinevare. Om namnet på detta fjäll ha nybyggarna hittat upp följande historia: I gamla dagar, då Kultsjölapparna kommo från nedra landet, brukade de stanna nedanför östslutningen av detta fjäll, där de släppte sina renar i villing, det är utan vård och tillsyn. Sedan togo de fram brännvinskaggarna ur sina akjor och buro dem upp på fjället, och där ställde de till med ett supkalas, i vilket både män och kvinnor deltog, och detta kalas varade under solvarma vårdagar och under dagsljusa vårnätter, så länge något brännvin fanns kvar i kaggarna. Emedan lapparna kalla brännvin "vijne", så togo de till sig att kalla fjället, där man kalasade på vijne, Vinevare, som sålunda betyder brännvinsfjället. (GB2:120.)

Pettersson lämnar här över ordet till nybyggarna – det är deras etymologi som berättas. Denna narrativ erbjuder en förklaring till ortnamnets uppkomst, en förklaring som bland annat innehåller en nedsättande och stereotyp bild av samernas dryckesvanor. Pettersson själv återtar ordet och med resonerande röst sätter han denna berättelses inre logik i tvivelsmål:

Osann är utan tvivel denna berättelse, ty minst av allt skulle lapparna den tiden på året hava släppt renarna utan tillsyn, så att renar från skilda renägare hade kommit i tillfälle att sammanblanda sig med varandra, och dessutom torde väl fjället ha hetat Vinevare långt förrän lapparna började föra med sig brännvinskaggar, då de kommo till fjällen från nedra landet. (GB2:120.)

Efter att sakligt ha argumenterat mot nybyggarnas berättelse ger Petterson ordet till samerna och låter oss veta hur denna berättelse mottagits av dem:

Lapparna hava varit och äro ännu högeligen förnärmade över denna berättelse, i synnerhet gräma de sig över, att en prästman från Lappmarken hade berättat denna historia i ett föredrag, som prästmannen höll i Stockholm. (GB2:120.)

Ytterligare en aktör kommer här in i berättelsen, nämligen överheten, symboliserad av prästen som i huvudstaden förmedlar denna för samerna förnärande berättelse. När Pettersson fortsätter ortnamnsetymologin i en fotnot är sanningshalten inte föremål för författarens tvivel; då är det i stället en ortnamnsnarrativ berättad utifrån samernas perspektiv som ger förklaringen:

Om uppkomsten av namnet *Vinievarie* berätta lapparna följande: Det hände en gång tillbaka i tiden att en lappbuföring kom på skaraföret om våren upp till *Vinievarie*, vilket fjäll då icke hade något namn. Lapparna stannade nedanför fjället, och då hörde de gläfs och underliga ljud uppifrån fjället. Lapparna begävo sig upp på fjället och anträffade där fyra vargar som hade parat sig och voro oförmögna att fly, så att lapparna kunde få slå ihjäl dessa vargar. Sedan den händelsen kallade lapparna detta fjäll *Vinievarie*, det betyder parningsfjället. (GB2:120.)

Pettersson inleder diskussionen av namnet *Vinevare* med att ge nybyggarnas berättelse – trots att han uppenbarligen anser den vara helt felaktig. Exemplet illustrerar att Pettersson i stället för att endast återge den folkliga kunskap som han anser vara mest trovärdig också inkluderar andra perspektiv. Här visas också att materialet i GB ger oss just folkliga perspektiv på kolonisationen av svenska lappmarken.

\* \* \*

I denna artikel har jag studerat en del av skapandet av norra Sveriges kolonisationsbygder – en del av svenska Sápmi. Just detta platsskapande har haft stor betydelse för den förståelse vi har i dag av detta geografiska område – inte minst genom att Petterssons uppteckningar använts som källmaterial av andra forskare. En plats skapas dock inte en gång för att sedan behålla sin innebörd år ut och år in, utan de platsskapande processerna pågår ständigt runt omkring oss. Skyltningen av samiska ortnamn i norra Sverige i dag och de diskussioner som uppstått i anslutning därtill aktualiserar många av de perspektiv som varit i fokus i denna artikel: vad betyder till exempel ortnamnen i norra Sverige, både de svenska och de samiska, och deras grad av synlighet och folkliga förankring för människors *känsla för plats*? De skilda och ibland starka åsikter som framkommer i debatten visar att det handlar om betydligt mer än vilket namn som är mest praktiskt: namngivning synliggör och döljer och är en viktig del i skapandet av en plats.

I den här artikeln har jag visat att O. P. Pettersson i verket *Gamla byar i Vilhelmina* använder samiska ortnamn och ortnamnsnarrativer och bygger upp ett landskap med samisk historia och närvaro; de platser som nybyggarna kommer till utgörs inte av orörd vildmark och det är inte nybyggarna som upptäcker och benämner dem. Kanske kan också ett tillbakablickande av detta slag hjälpa oss att fatta genomtänkta beslut kring frågor om namn och plats i dag? Åtminstone torde jag här ha visat att namn och berättelser knutna till namn har potentialen att synliggöra historisk närvaro i landskapet.

## Källor och litteratur

- Basso, Keith H. (1996): *Wisdom Sits in Places: Notes on a Western Apache Landscape*. I: S. Feld & K. H. Basso (red.), *Senses of Place*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press. [School of American Research Advanced Seminar Series.] S. 53–90.
- Dahlstedt, Karl-Hampus (1950): *Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granddiabler. 1. Allmän inledning. Ord och betydelse. A. Text*. [Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala Ser. A:71.] Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Edlund, Lars-Erik (1979): *Johan Nordlander 1853–1934. Biografi. Bibliografi. Ett urval uppsatser. Sammanställda av Lars-Erik Edlund*. [Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet 1.] Umeå: Johan Nordlander-sällskapet.
- Kvist, Roger. (1994): *The Racist Legacy in Modern Swedish Saami Policy*. I: *Canadian Journal of Native Studies* 14(2). S. 203–220.
- Lilja, Agneta (1996): *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. [Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie B. Folkminnen och folkliv 22.] Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Lundmark, Lennart (2010): *Stulet land. Svensk makt på samisk mark*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Nuttall, Mark (1992): *Arctic Homeland: Kinship, Community and Development in Northwest Greenland*. [Policy & research series.] London: Belhaven Press.
- Pettersson, Olov Petter (1982) [1941–60]: *Gamla byar i Vilhelmina* 1–4. Facsimileutgåva efter originalupplagan av Olof Petter Pettersson, *Gamla byar i Vilhelmina* utgiven 1941–1960. Delarna I–IV fördelade på två band. Med en levnadsteckning över författaren av Karl-Hampus Dahlstedt och en bebyggelsehistorisk essä av Magnus Mörner.

- [Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 23:1. Norrländska skrifter 8:1.] Umeå: Två förläggare bokförlag.
- Pratt, Marie Louise (2008): *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. [2. uppl.] London and New York: Routledge.
- Prop. 2008/09:158 = Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna. Prop. 2008/09:158.
- Tuan, Yi-Fu (1977): *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Tuan, Yi-Fu (1991): Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach. I: *Annals of the Association of American Geographers* 8(14). S. 684–696.
- Vikstrand, Per (2008): Folketymologier. Om ortnamnens meningsskapande funktion. I: Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson (red.), *Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007* [NORNA-rapporter 84.] Reykjavík & Uppsala: NORNA. S. 461–468.